

Između demosa i etnosa – koncept hrvatske nacije u govorima predsjednika Franje Tuđmana

JANKO BEKIĆ

Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb, Republika Hrvatska

Rad¹ na osnovi trostruke tipologije nacije i nacionalizma Anthonyja D. Smitha i metode kvalitativne analize sadržaja proučava poruke deset odabranih govora predsjednika Franje Tuđmana. Cilj mu je ustanoviti je li koncept nacije prvoga predsjednika Republike Hrvatske bio baziran na demosu ili etnosu i je li bio stalan ili se mijenjao kroz vrijeme te što je uzrokovalo te promjene. Polazišna točka istraživanja premisa je o presudnom utjecaju Tuđmanove osobe na formiranje hrvatskoga nacionalnog identiteta u prvom desetljeću neovisnosti.

Ključne riječi: nacija; narod; Domovinski rat; manjinska prava; hrvatsko-srpski sukob

Uvod

Teorijskim raspravama o tipovima nacije i nacionalizma dugo je dominirala dualna tipologija. Od prvih pokušaja klasifikacije različitih modela izgradnje nacije, etnička nacija i etnički nacionalizam dolazili su u paru sa svojom dijametralnom suprotnosti, za koju se s vremenom ustalio naziv građanske nacije i građanskoga nacionalizma. Prvi pokušaj distinkcije tih dvaju tipova bilo je predavanje “Što je nacija?” francuskoga filozofa Ernesta Renana iz 1882. godine. Renan je, braneći francusku i kritizirajući njemačko poimanje nacije, nastojao poduprijeti stajalište Francuske Republike nasuprot Njemačkoj Carevini u sporu oko pokrajina Alsace i Lorene. Odbacujući rasni argument konstituiranja nacije, Renan kaže: “Nitko nema pravo ići po svijetu i ljudima mjeriti lubanje, zatim ih hvatati za grkljan i govoriti: ‘Ti si naše krvi, ti nam pripadaš!’”² U nastavku Renan eliminira argumente jezika i religije, čime je, osim usko etničkoga (etnogenetskoga), odbacio i široko etnički (etnokulturni)

¹ Rad je preoblikovano i skraćeno poglavlje iz doktorske disertacije obranjene na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu.

² Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?* (Pariz: Pierre Bordas et fils, 1991), 38.

koncept nacije. Nasuprot esencijalističkim argumentima konsangviniteta, jezika i religije³ te onim praktičnim koji se odnose na ekonomski interes i geografiju, Renan naciju opisuje kao “svakodnevni plebiscit” kojim se ljudi uvijek iznova opredjeljuju za zajednički život.⁴

Godine 1908. uslijedio je njemački odgovor Renanu u obliku kapitalnoga djela povjesničara Friedricha Meineckea *Kozmopolitizam i nacionalna država. Studije o genezi njemačke nacionalne države*. U njemu Meinecke razrađuje pojmove kulturne nacije (*Kulturnation*) i državne nacije (*Staatsnation*), čime dva suprotstavljena tipa prvi put dobivaju jasno nazivlje. Odmah na početku knjige njemački autor daje na znanje da je njegovo shvaćanje nacije po mnogočemu drugačije od Renanova: “Nacija obavezno mora imati prirodnu jezgru koja nastaje iz krvnoga srodstva. Oslonjeno na nju, može izrasti ono što plemensku zajednicu uzdiže u naciju i omogućava joj da asimilira strana plemena i elemente: samostalna i sadržajna duhovna zajednica te više ili manje jasna svijest o njoj.”⁵ Meinecke nacije dijeli na “one koje se u prvom redu temelje na nekom zajednički doživljenom kulturnom dobru, i one koje se prije svega zasnivaju na sjedinjujućoj snazi zajedničke političke povijesti i ustava.”⁶ Kako su politika, jezik i religija međusobno isprepleteni, njemački povjesničar naglašava da se kulturne i državne nacije ne može strogo razlikovati, nego da su oba tipa, u različitom omjeru, prisutna u svim promatranim nacijama.

Spoznaja da u realnom svijetu nema čisto građanskih i čisto etničkih nacija dovela je do toga da se danas nacije bazirane na demosu ili na etnosu tretira kao idealne tipove koji u čistom obliku postoje samo u svijetu ideja, a realni su oblici nacija hibridi, te da oni, u različitom omjeru, sadržavaju elemente i jednoga i drugoga idealnog tipa. U ovu je klasifikaciju veliku promjenu unio britanski sociolog Anthony D. Smith, dodajući joj 1990-ih treći idealni tip, pluralne nacije i nacionalizma, čime je već tradicionalnu dihotomiju pretvorio u trihotomiju.⁷ Kako uočavaju skandinavski istraživači Tønnesson i Antlöv, Smith preko volje uvodi kategoriju pluralne nacije, jer mu ni samom nije sasvim jasno jesu li pluralne nacije uopće nacije ili “samo” države koje u sebi sadrže više od jedne nacije.⁸ Unatoč Smithovu sustezanju, smatram ovu kategoriju veoma korisnom te će pluralna nacija ovdje biti definirana kao krovna zajednica koja u sebi sadrži više konstitutivnih elemenata, bilo da je riječ o nacijama – *home nations* (kao u Ujedinjenom Kraljevstvu), nacionalnostima – *nacionalidades históricas* (kao u Španjolskoj), konstitutivnim narodima (kao u

³ Jezik i religija nisu strogo esencijalistički jer se njih, za razliku od gena, može usvojiti i za života.

⁴ Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?*, 41.

⁵ Friedrich Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates* (München: Oldenbourg, 1922), 1-2.

⁶ Isto, 3.

⁷ Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism. A critical survey of recent theories of nations and nationalism* (London; New York: Routledge, 1998).

⁸ Stein Tønnesson, Hans Antlöv, ur., *Asian Forms of the Nation* (London; New York: Routledge, 1998), 11.

Bosni i Hercegovini) ili jezičnim skupinama (kao u Belgiji i Švicarskoj).⁹ Daka-ko, i pluralnu naciju treba promatrati kao idealni tip, pa su spomenute države samo slučajevi koji su se najviše približili pluralnom idealnom tipu.

Cilj je ovoga rada kvalitativnom analizom sadržaja govora Franje Tuđma-na ustanoviti kojem je od ta tri idealna tipa nacije prvi predsjednik Republike Hrvatske (RH) bio najbliži i zašto. Kada je riječ o najvišim političkim čelni-cima, govori – osobito kada se radi o važnim događajima ili njihovim obljet-nicama – programatske su prirode i služe kao putokazi za političko djelova-nje. Iz govora predsjednika Tuđmana koncepti nacije moraju se iščitavati, pri čemu je neizbježna interpretacija istraživača. Taj zadatak nije jednostavan s obzirom na to da Tuđman lavira između građanskoga i etnokulturnoga, pa čak i etnogenetskoga pristupa, uz tek povremeno korištenje terminologije koja se približava pluralnom konceptu nacije (npr. “nacionalne manjine” i njihova “nacionalna prava”).

Koncept nacije u govorima predsjednika države Franje Tuđmana

Kao povjesničar, Franjo Tuđman intenzivno se bavio nacionalnim pita-njem u Europi i svijetu, preciznije – problemom emancipacije i samoopredjeljenja malih naroda.¹⁰ Nakon osnivanja Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) u lipnju 1989. svoje je teze primijenio i u političkoj praksi. Njegovo nastojanje da sintezom svih državotvornih političkih tradicija iz novije hrvat-ske povijesti (starčevićanstvo, radićevština i hrvatska ljevica utjelovljena u liku i djelu Andrije Hebranga) prevlada ideološke podjele i ujedini hrvatski nacio-nalni korpus svoj je najpoznatiji, a ujedno i najkontroverzniji izričaj pronašlo u načelu pomirbe ustaša/domobrana i partizana. Sličan je postupak izveo i u po-gledu koncipiranja nacije, objedinivši struje koje su hrvatsku naciju željele iz-graditi na kulturno-jezičnim osnovama i one koje su je temeljile na hrvatskom državnom i povijesnom pravu. Pritom nije razmatrao ilirstvo, s obzirom na to da je ono preteča ideje južnoslavenskoga ujedinjenja. Tako je stvoren mješoviti etničko-građanski koncept hrvatske nacije koji je dominirao tijekom 1990-ih i koji je, u skladu s okolnostima i potrebama, naginjao čas svojem etničkom, čas svojem građanskom polu.

U nastavku slijedi analiza sadržaja odabranih govora predsjednika Tuđmana kojima je svrha prikazati Tuđmanovo laviranje između etničkih i građanskih koncepata nacije. Svi će govori biti smješteni u svoj povijesno-po-litički kontekst i popraćeni citatima. Koristim uzorak od deset govora; od toga su polovica govori i poslanice Hrvatskom saboru, i u jednom slučaju Općoj

⁹ Njemački povjesničar i politolog Egbert Jahn za spomenute slučajeve koristi izraz *Bunde-snation* (savezna nacija) te naglašava da one ljudima omogućuju da istovremeno budu Španjolci i Katalonci, Belgijci i Flamanci, Bosanci i Srbi itd. Vidi: Egbert Jahn, ur., *Nationalismus im spät-und postkommunistischen Europa*, Band 1 (Baden-Baden: Nomos, 2008).

¹⁰ Njegove najpoznatije knjige bave se upravo tom tematikom: *Velike ideje i mali narodi* (1969); *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi* (1981); *Bespuća povijesne zbiljnosti* (1989).

skupštini Ujedinjenih naroda (UN), a druga su polovica govori i obraćanja hrvatskom narodu i građanima. Odabrani su politički govori koji su obilježili dani povijesni trenutak i u kojima Tuđman opširno i intenzivno progovara o ovdje istraživanoj temi.

Kodne riječi i sintagme specifične za Tuđmanov politički i svjetonazorski izričaj su: suverenitet/suverenost hrvatskoga naroda; građanska/demokratska/ljudska prava svih državljana/građana; hrvatski narod / puk / čovjek / ljudi / braća i sestre / mladež; građani/državljeni Hrvatske; nacionalna/etnička prava drugih naroda i manjina / etničkih zajednica i nacionalnih manjina; velikosrpstvo/srbokomunizam/jugosrpstvo / četničko antihrvatstvo; Hrvati i Hrvatice! / građani i građanke Hrvatske!; srbiziranje/posrbljivanje/dehrvatiziranje; narodna krv/država; građansko društvo.¹¹

Govor Franje Tuđmana prilikom konstituirajuće sjednice prvoga višestranačkog Sabora (30. svibnja 1990.)

Nakon pobjede HDZ-a na prvim parlamentarnim izborima u travnju i svibnju 1990. Franjo Tuđman postaje predsjednik Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske. U tom će svojstvu 30. svibnja – prilikom konstituiranja Sabora – održati jedan od značajnijih političkih govora. U njemu nastupa kao uvjereni demokrat i političar građanske provenijencije.

Želim se prije svega zahvaliti u ime Predsjedništva Hrvatske i u svoje osobno ime, na povjerenju što ste nam ga očitovali izborom na ovu časnu i odgovornu dužnost. Usudio bih se štoviše reći: i najodgovorniju dužnost, jer ona obvezuje na čuvanje i zastupanje, jačanje i osiguranje punog **suvereniteta hrvatskog naroda** i neokrnjivih sloboda i **građanskih prava svih državljana Hrvatske...**

Nakon što se obvezao na političko djelovanje u interesu hrvatskoga naroda i svih državljana Hrvatske, Tuđman odaje počast velikoj većini političkih stranaka koje su za vrijeme predizborne kampanje iskazale težnju za ostvarenjem hrvatske suverenosti:

Ovom prigodom, i na ovome mjestu, važno je istaknuti, da su temeljne težnje za postizanje **demokratskih prava svih građana** i **suverenosti hrvatskog naroda** bile prisutne u programskim zahtjevima gotovo svih stranaka koje su sudjelovale na izborima. Isto tako valja spomenuti da se onaj svijet što je zbog nepoznavanja ili pogrešnih prosudbi prilika s nepovjerenjem ali velikom znatiželjom promatrao izbore u Hrvatskoj ubrzo uvjerio da su oni očitovali političku zrelost i mudrost glavnih sudionika, te odlučnost **svih građana** i cijeloga **hrvatskog naroda** da svojim demokratskim izborom osigura **ljudska prava svih građana** i nacionalni i državni suverenitet Republike Hrvatske...

¹¹ Svrha kodiranja ili, bolje rečeno, dekodiranja jest otkriti koje riječi ili spojevi riječi šalju (političke) signale i mogu poslužiti kao ključ za dešifriranje teksta. Radi njihova lakšega praćenja bit će istaknuti podebljanjem u citiranom tekstu.

U nastavku Tuđman poziva zakonodavne, izvršne i sudske vlasti da osiguraju svekoliku sigurnost za sve građane u Hrvatskoj po uzoru na demokratske države suvremenoga svijeta:

Naše prvotne zadaće moraju biti da promišljenim koracima i odlukama zakonodavne, izvršne i sudske vlasti **svim građanima i svojim državljanima** osiguramo: normalne uvjete za slobodno poduzetništvo i stvaralaštvo, pravnu i građansku sigurnost, rad, štednju i slobodan život u civilizacijskom poretku po uzoru na demokratske države suvremenog svijeta... U sklopu svega rečenoga odlučno odbacujemo svaku pomisao o navodnom dopuštanju revanšizma ili revanšističkog duha u bilo kojem području života...

Pretkraj ovoga važnog govora Tuđman poziva na uklanjanje svih vrsta podjela među hrvatskim građanima i – po uzoru na američkoga borca za građanska prava Martina Luthera Kinga¹² – na stvaranje društva u kojem će individualne sposobnosti i vrline, a ne podrijetlo i ideološko opredjeljenje, određivati položaj pojedinca u društvu:

Pobjeda demokratskog duha i zajedništva **svih hrvatskih građana**, bez obzira na prošlost i svjetonazore, stvorila je pretpostavke za uklanjanje svih pogubnih podjela. U demokratskoj Hrvatskoj mora konačno nestati podjela ljudi na građane prvoga i drugoga reda, na pobjednike i poražene, na podobne i nepodobne, na povjerljive i neprijatelje. Težimo stvaranju društva u kojem će ljudske i radne sposobnosti, te građanske i moralne vrline, a ne podrijetlo i svjetonazorsko opredjeljenje, određivati položaj i vrijednosne sudove o pojedincu u društvu. Osim toga želimo graditi takvu istinsku demokraciju u kojoj će vladavina većine značiti zaštitu manjine.¹³

Govor predsjednika Tuđmana na konstituirajućoj sjednici Sabora, iako manje poznat široj javnosti, može se smatrati jednim od nadahnutijih političkih nastupa u suvremenoj hrvatskoj povijesti. To je programatsko i vizionarsko izlaganje kojim se najavljuje izgradnja demokratskoga i građanskoga društva koje će nastojati prevladati podjele zasnovane na podrijetlu i svjetonazoru i u kojem će većina štititi manjine. S takvim naglascima, Tuđmanov govor iz svibnja 1990. gotovo je idealnotipski u svojem građanskom usmjerenju (posebno je zanimljivo isticanje “građanskih vrlina” – *les vertus civiques* – po uzoru na francuske revolucionare s kraja XVIII. stoljeća). Tuđman višestruko koristi tipičnu građansko-nacionalističku sintagmu o “građanskim/demokratskim/ljudskim pravima svih državljana/građana”, no tu je i neizostavno spominjanje “suvereniteta hrvatskog naroda”, što je etnonacionalističko odstupanje. Govor je osobito važan jer je održan u trenutku kada je RH bila tek u nastajanju, s

¹² Martin Luther King: “Sanjam da će moje četvero djece jednoga dana živjeti u zemlji u kojoj neće biti suđeni po boji kože, nego po vrijednosti njihove osobnosti” (Washington D.C., 28. kolovoza 1963.).

¹³ Govor Franje Tuđmana 30. 5. 1990., Hrvatski sabor, pristup ostvaren 6.1.2014., <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=1765&sec=444&dm=2>.

brojnim upitnicima glede ideološko-političkoga opredjeljenja. Svojim diskursom na konstituirajućoj sjednici Sabora Tuđman je ponudio efektan odgovor onim strujama unutar i izvan Jugoslavije koje su tvrdile da HDZ, kao “stranka opasnih namjera”, želi uskrisiti Nezavisnu Državu Hrvatsku.

Govor Franje Tuđmana prigodom proglašenja Ustava Republike Hrvatske (22. prosinca 1990.)

Izbijanjem “balvan-revolucije” u sjevernodalmatinskom zaleđu u kolovozu 1990. postalo je jasno da je dio hrvatskih Srba spreman na oružanu pobunu protiv hrvatskih vlasti ako one poduzmu ozbiljnije korake prema napuštanju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. No, unatoč pogoršanju međuetničkih odnosa unutar Hrvatske i prvim jasnim djelovanjima protiv demokratski izabrane vlasti, predsjednik Tuđman održao je povodom proglašenja prvoga Ustava RH još jedan nadasve građanski nadahnut politički govor.

Donošenjem novoga hrvatskoga Ustava učinili smo ono na što nas je obvezao **hrvatski narod** i velika većina **građana Hrvatske** na prvim slobodnim višestranačkim izborima (22. travnja i 6. svibnja) ove godine. Oni su na plebiscitarni način dali svoj glas za slobodnu, demokratsku i suverenu hrvatsku državu i zato je Ustav, koji danas svečano proglašujemo, izražaj njihove volje, potvrda nacionalnog **suvereniteta hrvatskog naroda** i ozbiljenje ustavno-političkog mandata koji smo od naroda dobili na izborima. Novim hrvatskim Ustavom Republika Hrvatska ustavnopravno se u potpunosti svrstava u krug suverenih europskih demokratskih država, kojima je civilizacijski i povijesno uvijek pripadala...

U prvoj polovici svojega govora Tuđman se dotiče zbivanja na kninskom području, izražavajući zadovoljstvo što većina srpskoga pučanstva prihvaća legalnu, demokratsku vlast RH:

Neophodno je donijeti i sve zakone kojima bi se, u skladu s Ustavom, uredila **nacionalna prava** pripadnika **drugih naroda i manjina** u Republici. Ovo je potrebno što prije, jer stojimo pred zadaćom sređenja prilika na kninskom području, gdje je neodgovornim, **velikosrpskim** elementima pošlo za rukom da politikantskim obmanama zavedu dio srpskog pučanstva, i izazovu pobunu protiv hrvatske države, hajdučkim terorizmom, što je nanijelo goleme štete i tom kraju i cijeloj zemlji. Želimo i zakonski potanje urediti sva **građanska i nacionalna prava**, koja Srbima i drugima jamčimo ovim Ustavom, ali ćemo njime odlučno štititi i teritorijalni integritet i pravni poredak Republike. U svezi s tim, čini mi osobito zadovoljstvo što mogu istaći – radi domaće i svjetske javnosti – da golema većina Srba u Hrvatskoj ne dovodi u pitanje svoju lojalnost prema legalnoj demokratskoj vlasti Republike Hrvatske. To je došlo do izražaja i na jučerašnji dan, u činjenici da su – nasuprot hajkanju kninskih avanturista protiv hrvatske države – ovdje u radu Hrvatskog sabora sudjelovali i izabrani zastupnici **srpske nacionalnosti**...

U nastavku Tuđman u maniri Sternbergerova i Habermasova ustavnoga patriota¹⁴ poziva građane na pridržavanje Ustava poput “svjetovne Biblije” svih državljana Hrvatske:

Zato se svi zajedno od ovoga trenutka nalazimo pred velikim povijesnim ispitom – ispitom pretvaranja, široj javnosti tek načelno poznatog, Ustava u opće dobro, ili, kako bih htio vjerovati, u “svjetovnu Bibliju” svakoga i svih državljana Hrvatske. Pisci su Ustava pisali norme za sve ljude, ne praveći razliku u dobi i spolu, narodnosti i vjeroispovijedi, mudrosti i znanju. Ustav štiti sve državljanke koji poštuju njegova načela i odredbe i druge zakonske odredbe kojima je ustav ishodište...

Od iznimne je važnosti, s obzirom na problematiku bosanskohercegovačkih Hrvata, Tuđmanovo eksplicitno prihvaćanje postojećih republičkih granica, kao i njegovo implicitno opredjeljenje za pristupanje Hrvatske Europskoj zajednici:

Iako Republika Hrvatska ima mnogo razloga da bude nezadovoljna s postojećim granicama, uvažavanje statusa quo-a prihvaćamo uz svijest da danas nije vrijeme za promjenu granica u Europi, jer međunarodni čimbenici ne prihvaćaju njihovo prekranje. Uz to, u okviru demokratskog poretka Europske zajednice granice ne bi trebale biti razlogom za svađe, prijetnje, sukobe i ratove, već prostori suradnje, povezivanja, trgovanja i razvitka...

Pretkraj govora Tuđman izražava svoje uvjerenje da do sukoba i ratova na ovim prostorima neće doći, te da hrvatski narod i većina Srba u Hrvatskoj žele živjeti u miru i blagostanju:

Opasnost od sukoba i ratova u ovom dijelu Europe i Sredozemlja nikada nije bila manja – što se državnog okruženja tiče. Realna opasnost postoji samo od snaga prošlosti, osobito svih protivnika demokracije, hrvatske slobode i suverenosti, dotično od onih političkih vodstava koji se ne mogu odreći politike sile i dominacije. **Hrvatski narod**, a uvjeren sam i većina Srba u Hrvatskoj i svi **državljan Hrvatske** žele mir i normalan razvitak, pa će stoga učiniti sve da žive u miru i blagostanju.¹⁵

Tuđmanov govor iz prosinca 1990. manje je optimističan od onoga iz svibnja iste godine. Umjesto velikih vizija obilježavaju ga jamstva poštivanja “građanskih prava”, ali sada i “nacionalnih prava” Srba i ostalih manjina u

¹⁴ Njemački politolog Dolf Sternberger prvi je koristio pojam ustavni patriotizam (*Verfassungspatriotismus*), a poslije ga je razradio filozof Jürgen Habermas. Takav oblik patriotizma u cijelosti je odvojen od dominantne (etničke) kulture u državi te se bazira na univerzalnim vrijednostima europskoga prosvjetiteljstva sadržanim u pojedinačnim nacionalnim ustavima. Vidi primjerice: Jürgen Habermas, *Die Einbeziehung des Anderen* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996).

¹⁵ Govor Franje Tuđmana 22. 12. 1990., dr. Franjo Tuđman, pristup ostvaren 8.1.2014., <http://www.tudjman.hr/govori/proglasenje-ustava-republike-hrvatske>.

Hrvatskoj (što je kombinacija građanskoga i plurinacionalističkoga pristupa, jer sintagma “nacionalna prava” podrazumijeva političke ingerencije za manjine kao kolektive). Isticanje “nacionalnih prava pripadnika drugih naroda i manjina” kao i prvi spomen “velikosrpskih elemenata” u Hrvatskoj svakako su reakcija na srpsku pobunu iz kolovoza 1990. godine. U tom kontekstu valja tumačiti i isticanje uvjerenja da je velika većina stanovnika Hrvatske posvećena miru i suradnji. Posebno je naglašena uloga lojalnih Srba, i izabranih predstavnika u Saboru i “običnih” ljudi koji su potvrdili svoje pristajanje uz institucije hrvatske države. Prihvatanje *statusa quo* glede republičkih granica, uz opasku da su one nepovoljne za Hrvatsku (što je geostrateška činjenica i ne može se tumačiti kao izraz etnonacionalizma), istovremeno je negacija ne samo velikosrpskih nego i politički ipak marginalnih velikohrvatskih planova za njihovo (nasilno) prekrajanje.¹⁶ Najgrađanskiji trenutak u govoru onaj je u kojem predsjednik Tuđman poziva da se Ustav prihvati kao “svjetovna Biblija” svih državljana Hrvatske, čime podsjeća na zagovornike ustavnoga patriotizma. Iako su se okolnosti od svibnja do prosinca 1990. znatno pogoršale te je srpska strana pokazala jasnu spremnost na uporabu nasilja u provedbi svojih političkih zamisli, diskurs Franje Tuđmana ostao je pretežno građanskonacionalistički, iako s manje elana i više opreznosti nego prilikom konstituiranja Sabora.

Obraćanje Franje Tuđmana u trenutku otvorene velikosrpske agresije (5. listopada 1991.)

U lipnju 1991. Sabor donosi odluku o suverenosti i samostalnosti RH, nakon čega slijedi otvorena vojna agresija Jugoslavenske narodne armije (JNA) i srpskih paravojnih postrojbi. U kolovozu počinje 87-dnevna opsada Vukovara, koja će se pretvoriti u najkrvaviju bitku Domovinskoga rata. Usred takva ozračja, Tuđman se 5. listopada obraća hrvatskom narodu i svim građanima Hrvatske:

Hrvati i Hrvatice, građani i građanke Hrvatske! Obraćam Vam se u ovom dramatičnom i sudbonosnom trenutku Hrvatske. Na našu se domovinu sručio val neprijateljske **velikosrpske** soldateske, kojoj je cilj da nas vrati u nacionalno ropstvo i boljševički mrak, da nam otme hrvatske krajeve koji su oduvijek bili sastavni dio Hrvatske. Demokratska hrvatska vlast učinila je sve da mirnim putem ostvarimo sveto pravo da sami odlučujemo o vlastitoj sudbini, da **hrvatski narod** bude slobodan u suverenoj i samostalnoj Hrvatskoj... Ali mržnja protiv svega hrvatskoga i zaslijepljenost mitološkim **velikosrpskim** planovima učinila je da naši pozivi na razum ostanu bez odziva... U njihovu krvavu pljačkaškom pohodu ništa im nije sveto. Stotine mrtvih i tisuće ranjenih, zgarišta mnogih sela i gradova, ruševine crkvi i drevnih spomenika naše kulture, mostova, tvornica i poljoprivrednih dobara – sve to svjedoči o zločinačkoj okrutnosti i razaračkoj mržnji **srbo-komunističkih** hordi...

¹⁶ Ranih 1990-ih među pravašima, ali i unutar redova HDZ-a, još uvijek je bilo onih koji su se javno zanosili idejom Hrvatske do Drine i Zemuna.

Značajno je da Tuđman ovaj ratni(čki) govor započinje s “Hrvati i Hrvatice”, nakon čega dodaje “građani i građanke Hrvatske”, jer time daje na znanje da se u prvom redu obraća hrvatskom narodu, a tek onda svima ostalima. Izrazi poput “velikosrpska soldateska”, “boljševički mrak” i “srbo-komunističke horde” otkrivaju dramatiku trenutka i potrebu za mobilizacijom protiv “sila zla”.

Građani Hrvatske! Udruženi **velikosrpski** imperijalisti i povampireni ostaci jugoslavenske komunističke vojske prešli su u opći napadaj na Hrvatsku kršeći i sve međunarodne dogovore o primirju. To nam nalaže da mobiliziramo sve svoje snage u obrambenom ratu. Svi oni koji se pozivaju u redove hrvatske vojske moraju se odmah odazvati, a sva vlast i sav narod organizirati za potrebe obrane domovine... **Jugo-srpsku** ratnu mašineriju što drhturi u svom oklopu od straha pred odlučnošću **hrvatskog čovjeka**, i pred gnjevom čitava napaćenoga **hrvatskoga naroda**, ne očekuje ništa drugo nego sraman poraz... U ovom teškom trenutku i na povijesnoj prekretnici pozivam Vas, **braćo i sestre** da ispunite svoju svetu dužnost u obrani domovine. Budimo složni u borbi za slobodu naše hrvatske zemlje, našega mora i neba nad jedinom i vječnom nam Hrvatskom.¹⁷

Iako ovaj dio započinje zazivanjem “građana Hrvatske”, njegov je ostatak upečatljivo obilježen etnonacionalističkim vokabularom – spominje se “odlučnost hrvatskog čovjeka” i “gnjev čitava napaćenoga hrvatskoga naroda”, a poziv “braći i sestrama” da ispune svoju “svetu dužnost u obrani domovine” tipičan je primjer primordijalnoga referiranja na etnos kao proširenu obitelj koja je međusobno vezana ne samo kulturom, jezikom i običajima nego i konkretnim krvnim vezama. Iako ovaj govor nije potpuno lišen građanskoga sadržaja, on je ipak naglašeno etno-defenzivnoga karaktera.

Govor Franje Tuđmana u prigodi primanja Hrvatske u članstvo Ujedinjenih naroda (22. svibnja 1992.)

Nakon potpisivanja Sarajevskoga primirja 2. siječnja 1992. JNA se postupno povlači iz Hrvatske, a 15. siječnja RH je međunarodno priznata od strane svih dvanaest država članica tadašnje Europske zajednice. U trenutku kada se rat širi na Bosnu i Hercegovinu, predsjednik Tuđman 22. svibnja drži svoj poznati govor u New Yorku povodom primanja Hrvatske u članstvo UN-a.

Današnjim danom Hrvatska je zadobila svoj međunarodni legitimitet. Njezina zastava, koja je svetost svakom **hrvatskom čovjeku**, jer je zbog nje bio osuđivan i proganjan u tuđinu, vjorit će se odsada slobodno pred zgradom OUN-a, i svuda po svijetu, s posvetom i međunarodnoga priznanja. **Hrvatski narod** jedan je od najstarijih naroda sadašnje Europe. On ima pisane dokumente i biljege o svojoj nacionalnoj državnoj samobitnosti, te o pripadnosti zapadnoeuropskoj civilizaciji, od sedmoga stoljeća (n. e.) pa nadalje, u kamenu i na

¹⁷ Govor Franje Tuđmana 5. 10. 1991., pristup ostvaren 9.1.2014., <http://free-zg.t-com.hr/zdeslav-milas/FT/ft-08.htm>.

pergameni, u književnosti i umjetnosti, i što je najvažnije u svom duhovnom biću... Od desetog do dvanaestog stoljeća Hrvati imaju svoje samostalno kraljevstvo pod narodnim vladarima. Povijesne mijene i nezavidan geopolitički položaj njihove zemlje – na razlučnici civilizacija zapadne i istočne Europe – uvjetovali su da poslije toga, od XII. do XX. st. (do 1918.) budu u zajednici s ugarskom i habsburškom krunom. Međutim, kako u toj, tako i u kasnijoj jugoslavenskoj višenacionalnoj državnoj zajednici, hrvatski je narod sačuvao svoju samobitnost – o čemu posebno svjedoči slavna Dubrovačka Republika – težeći neprekidno punoj samostalnosti i suverenosti...

Nakon kraće povijesne lekcije, u kojoj je sažeo četrnaest stoljeća hrvatske opstojnosti na razmeđu zapadnih i istočnih civilizacija¹⁸, Tuđman se okreće današnjem trenutku:

Taj najviši cilj, ostvarenju kojega žudi svako narodno biće, od trenutka kad u svom razvitku dostigne stupanj posebne nacionalne, političko-kulturne samosvijesti, i kad mu to međunarodne okolnosti dopuštaju, **hrvatski je narod** – kao i mnogi drugi manji narodi – ostvario u današnje doba... No, **hrvatski narod** nije ostvario svoju samostalnost i suverenost u sklopu samo ovakvih općih tendencija, već i pod posebno teškim okolnostima sloma totalitarističkoga socijalističkog sustava u Europi i raspada višenacionalne jugoslavenske državne zajednice. Hrvatska je nakon uspostave demokratskog poretka i proglašenja samostalnosti plebiscitarno izraženom voljom naroda, morala podnijeti teške žrtve za očuvanje svoje suverenosti. Hrvatskoj je bio nametnut rat jugokomunističke armije i srpskog imperijalizma za restauraciju komunizma i osvajanje hrvatskih područja. U tom ratu, u kojem se **hrvatski narod** našao goloruk naspram tehnički nadmoćne oružane sile JA, Hrvatska je, obranivši svoju slobodu i demokraciju, stekla i međunarodno priznanje na putu u punopravno članstvo u KESS-u i u OUN-u...

Veći dio Tuđmanova govora pred Glavnom skupštinom UN-a obilježen je prikazom tisućljetne borbe hrvatskoga naroda za samobitnost. Pritom su Hrvati predstavljeni kao “jedan od najstarijih naroda sadašnje Europe”, koji zapadnoeuropskoj civilizaciji pripada “od sedmoga stoljeća pa nadalje”, i koji se u nametnutom ratu “našao goloruk naspram tehnički nadmoćne oružane sile” JNA, “obranivši svoju slobodu i demokraciju”. Takvi naglasci na drevnost naroda, njegov teški povijesni usud i nepokolebljivu narodnu volju potpuno se uklapaju u paradigmatiku njemačku, ali i autentičnu hrvatsku tradiciju rodoljublja¹⁹ iz prve polovine XIX. stoljeća. Tek na samom kraju govora Tuđman protokolarno dodaje jednu općenitu građansku crticu:

¹⁸ Samo pet mjeseci poslije, točnije 19. listopada 1992., američki politolog Samuel P. Huntington održao je predavanje naslovljeno “Sukob civilizacija?” u American Enterprise Instituteu u Washingtonu, u kojem je prvi put iznio svoju tezu o sukobu između civilizacija koji je već zamijenio hladnoratovski sukob između ideologija. Među civilizacijskim frontama na europskom kontinentu spomenuo je i granicu između Hrvatske te Bosne i Hercegovine i Srbije. Izvor: C-SPAN, pristup ostvaren 16.2.2014., <http://www.c-span.org/video/?33350-1/clash-civilizations>.

¹⁹ Rodoljublje (ljubav prema rodu – bratstvu, plemenu, narodu) može se koristiti kao sinonim za etnički nacionalizam. Isto tako domoljublje (ljubav prema domu, domovini) može biti sinonim za građanski nacionalizam.

Na kraju želio bih, gospodine predsjedniče, dame i gospodo, istaknuti našu čvrstu odlučnost da međunarodno priznatu Republiku Hrvatsku izgrađujemo na načelima otvorenoga, demokratskoga i slobodnoga društva. Želimo da Hrvatska bude, u političkom i gospodarskom smislu, država pravnog poretka i slobodan dom **svih** njezinih **građana**. Hrvatska želi biti otvorena za svestranu suradnju sa svim susjednim i drugim zemljama Europe i svijeta. Hrvatska želi biti oslonac mira i stabilnosti međunarodnoga poretka i dostojan član Ujedinjenih naroda.²⁰

Poslanica Franje Tuđmana na zajedničkoj sjednici obaju domova Sabora (23. ožujka 1993.)

Početkom 1993. situacija se u Hrvatskoj relativno stabilizirala, a u Bosni i Hercegovini dolazi do eskalacije nasilja, uključujući i bošnjačko-hrvatski sukob između Armije Bosne i Hercegovine i Hrvatskoga vijeća obrane u Hercegovini i srednjoj Bosni. U veljači su održani prvi izbori za Županijski dom Sabora, koji biva konstituiran u ožujku. Time zakonodavno tijelo postaje dvodomno. Na zajedničkoj sjednici obaju domova Sabora 23. ožujka predsjednik Tuđman obratio se zastupnicima:

Postigli smo povoljan međunarodni položaj Hrvatske kojim su naše granice, naša teritorijalna cjelovitost zajamčeni međunarodnim dokumentima i odlukama svjetske zajednice. Naš posao time, međutim, još nije završen! Treba nam još mnogo napora i razborite politike da bismo ostvarili neposrednu zadaću: uspostavu ustavnopravnog poretka slobodne i neovisne hrvatske države na cijelom njezinom području. Pritom naš pravni poredak mora jamčiti **svim** svojim **građanima**, i posebno **etničkim zajednicama i nacionalnim manjinama**, sva prava koja civilizirani svijet smatra bitnim demokratskim dostignućima čovječanstva. S toga nas puta ništa ne smije skrenuti!...

Iako je ovaj pasus deklarativno građanski, on ostavlja mnoga pitanja otvorenima. Kakva je razlika između etničkih zajednica i nacionalnih manjina (isto pitanje ostaje neodgovoreno u ustavnom zakonu posvećenom ovoj tematici) i koja su to manjinska prava koja civilizirani svijet smatra bitnim dostignućima čovječanstva? Primjerice, Francuska i Kanada nesumnjivo pripadaju tom civiliziranom svijetu, međutim te dvije države imaju veoma različite poglede na manjine i njihova prava.

Svijet naime stoji na principima nemijenjanja granica silom. **Nacionalnim manjinama** svjetska organizacija ne priznaje pravo na samoodređenje, jer kada bi to prihvatila došlo bi do raspada čitavog međunarodnog sustava. Mi, prema tome, imamo jamstvo da će međunarodni čimbenici biti do kraja i dosljedno na strani naših prava, da se o svim pitanjima područja pod zaštitom

²⁰ Franjo Tuđman, *Zna se. HDZ u borbi za samostalnost Hrvatske*, knj. 2 (Zagreb: Izvršni odbor Središnjice HDZ, 1993), 26-29.

UNPROFORA može raspravljati samo s polazišta da su to dijelovi hrvatske države. S naše strane Srbi u Hrvatskoj moraju imati zajamčena **građanska prava** i sva **prava etničkih zajednica i nacionalnih manjina**... Težeći izbjegavanju novih ratnih žrtava, hrvatska politika ide za tim da uz pomoć međunarodne zajednice postigne prekid srpske agresije na Hrvatsku. Time bi bili stvoreni uvjeti i za prestanak odmetništva i strahovlade lokalnih ekstremista, pa tako i za normaliziranje stanja koje je nepodnošljivo i za lokalno srpsko pučanstvo. Velikoj većini stanovništva tih područja životni su uvjeti sve nesnošljiviji, a razumije se, kolovođe pobunjenika nemaju prava govoriti u ime većine Srba koji žive u ostalim dijelovima Hrvatske. Ohrabrujuće je da se javljaju sve brojnije inicijative sa srpske strane i iz UNPA područja za normalizacijom odnosa²¹... Radi što brže normalizacije odnosa sa Srbima iz zona pod zaštitom mirovnih snaga, hrvatska demokratska vlast spremna je na suradnju sa svim dobronamjernim ljudima. Mi smo zato da se omoguće i provedu slobodni izbori za lokalne organe vlasti u tim područjima. A nakon njihove provedbe, predlažem da Hrvatski Sabor svojom odlukom omogući da predstavnici Srba iz dvaju kotareva u kojima čine većinu, uđu i u Županijski dom Sabora, a također da se svestrano razmotri problem srpskih predstavnika i u Zastupničkom domu, što je sve u duhu našeg opredjeljenja u Ustavnom zakonu...²²

U ovom odjeljku Tuđman konkretnije nastupa u svojstvu građanskoga političara. No tu je i plurinacionalistički odmak u pogledu upotrebe izraza “nacionalna manjina” i jamčenja njihovih specifičnih prava iz Ustavnoga zakona o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina, koji je u svojoj verziji iz 1992. sadržavao i odredbu o autonomnim kotarevima Kninu i Glini. Tuđman izražava zabrinutost ne samo za položaj prognanih i izbjeglih Hrvata iz okupiranih područja nego i za sudbinu srpskoga stanovništva koje je ondje ostalo i čije je stanje, kako kaže, “nepodnošljivo”. Pozdravlja mirovne inicijative (poput one iz UNPA sektora “Zapad”), poziva na održavanje slobodnih izbora za lokalne organe vlasti na okupiranim područjima te predlaže Saboru da predstavnicima dvaju kotareva sa srpskom većinom omogući sudjelovanje u radu Županijskoga doma. Sve to, uz ponovljeno inzistiranje na nepovredivosti hrvatskih državnih granica, spada u domenu građanskoga nacionalizma, s odmakom prema plurinacionalizmu.

Poruka Franje Tuđmana hrvatskim građanima srpske nacionalnosti (4. kolovoza 1995.)

Od 22. ožujka 1994. sve do kraja godine u Zagrebu traju konzultacije Zagrebačke četvorke (Sjedinjene Američke Države, Rusija, Europska unija i UN), koja će u siječnju 1995. iznjedruti plan Z-4 o uspostavi teritorijalne autonomije

²¹ Dana 18. veljače 1993. sklopljen je Daruvarski sporazum između predstavnika hrvatskih vlasti i Veljka Džakule, predsjednika srpskoga Oblasnog vijeća Zapadne Slavonije. Sporazum je predviđao otvaranje prometnica, prije svega autoceste i željeznice, te druge infrastrukture koja je spajala okupirane i slobodne dijelove Hrvatske.

²² Tuđman, *Zna se*, knj. 2, 143-146.

s maksimalnim ingerencijama za krajiške Srbe unutar Hrvatske. Odbijanjem toga plana, koji bi *de facto* stvorio državu u državi (Srpska Krajina trebala je imati vlastitoga predsjednika, vladu, parlament, sudove, policiju i valutu), vodstvo Republike Srpske Krajine u Kninu otvorilo je put vojno-redarstvenim operacijama “Bljesak” i “Oluja” u proljeće i ljeto 1995. godine. Dan prije početka “Oluje” predsjednik Tuđman poslao je “Poruku hrvatskim građanima srpske nacionalnosti s okupiranih područja”:

Pozivam pripadnike srpskih paravojsnih postrojbi, koji su svojevoljno ili prisilno mobilizirani u paravojsne srpske postrojbe, da predaju oružje hrvatskim vlastima, uz jamstvo da će im biti udijeljena amnestija prema važećim hrvatskim zakonima. Pozivam inicijatore pobune da shvate uzaludnost svoga pothvata i njegovu štetnost za srpsku zajednicu u Hrvatskoj, ako ustraju u pobuni, da se predaju hrvatskim vlastima i prihvate oprost ili pravično suđenje za svoje prijestupe. Pozivam **hrvatske građane srpske nacionalnosti**, koji nisu aktivno sudjelovali u pobuni, da ostanu kod svojih kuća, i bez bojazni za svoj život i svoju imovinu, dočekaju hrvatsku vlast, uz jamstvo da će im se dati sva **građanska prava** i omogućiti izbori za lokalnu samoupravu prema hrvatskom Ustavu i Ustavnom zakonu uz prisutnost međunarodnih promatrača... Odlučni smo da prekinemo patnje i neizvjesnost hrvatskih prognanika s okupiranih područja, a da hrvatskim Srbima zajamčimo **ljudska i etnička prava** u ustavno-pravnom poretku demokratske Hrvatske.²³

Poruka predsjednika Tuđmana Srbima na okupiranim područjima pomirljivoga je tona i okrenuta budućnosti. Pripadnicima Srpske vojske Krajine obećana je amnestija, a inicijatorima pobune oprost ili pravično suđenje. Stanovnicima okupiranih područja jamčila su se građanska i ljudska, ali i “etnička prava” koja se odnose na pripadnike manjina kao kolektiv (s tim da u kratkoj poruci nije bilo prostora za specifikaciju što “etnička prava” podrazumijevaju). Najavljeno je i skoro provođenje izbora za lokalnu samoupravu uz prisutnost međunarodnih promatrača. Eksplicitno je rečeno da nema potrebe za panikom i bježanjem i da hrvatske vlasti jamče sigurnost za sve ljude i njihovu imovinu. Poruka od 4. kolovoza ne bi bila ni po čemu sporna da se naknadno u javnosti nije pojavio transkript Brijunskoga sastanka od 31. srpnja 1995. na kojem Tuđman, među ostalim, govori:

Jedan letak ovako, znači opće rasulo, pobjeda Hrvatske vojske uz podršku svijeta itd. Srbi vi se već povlačite preko itd., a mi vas pozivamo da se ne trebate povlačiti, mi vam jamčimo... Znači, na taj način im dati put, a jamčiti tobože građanska prava.²⁴

²³ Franjo Tuđman, *Zna se. HDZ u borbi za učvršćenje hrvatske državne suverenosti*, knj. 3 (Zagreb: Glavno tajništvo Središnjice HDZ, 1995), 322.

²⁴ Razgovor Franje Tuđmana s vojnim i političkim vrhom 31. 7. 1995., *Jutarnji list* (Zagreb), on-line izdanje, 24. 4. 2007., pristup ostvaren 23.1.2014., <http://www.jutarnji.hr/htv-objavio-tonske-snimke-transkripta-brijunskog-sastanka/171726/>.

Tuđmanova rečenica “Znači, na taj način im dati put, a jamčiti *tobože* građanska prava” (kurziv J. B.) upućuje na zaključak da je predsjednik države itekako vodio računa o reakcijama međunarodne zajednice, zbog čega je službena poruka Srbima sročena u pretežno građanskom tonu. Iz istoga razloga otvoreno protjerivanje srpskoga pučanstva nije dolazilo u obzir, ali je zato trebao biti olakšan njihov samostalni odlazak. Izrečena samo pet dana prije početka “Oluje” pred hrvatskim vojnim i političkim vrhom, ta je rečenica iskorištena kao krunski dokaz Tužiteljstva Međunarodnoga suda za ratne zločine u Den Haagu da je “Oluja” bila udruženi zločinački pothvat s ciljem etničkoga čišćenja srpskoga stanovništva iz Hrvatske. Ipak, teza o udruženom zločinačkom pothvatu u konačnici je srušena, a generali Ivan Čermak (u prvostupanjskom postupku) te Ante Gotovina i Mladen Markač (u drugostupanjskom postupku) pravomoćno su oslobođeni po svim točkama optužnice. Ono što ostaje jest numerička činjenica da je broj pripadnika srpske manjine u Hrvatskoj 1990-ih drastično smanjen i da je njihov udio u ukupnom stanovništvu sa 12% 1991. pao na samo 4,5% deset godina poslije.

Govor Franje Tuđmana prilikom dolaska “Vlaka slobode” u Knin (26. kolovoza 1995.)

Između 4. i 7. kolovoza 1995. vojno-redarstvenom operacijom “Oluja” oslobođeno je preko deset tisuća četvornih kilometara okupiranoga teritorija RH. Već drugoga dana operacije hrvatske su snage ušle u Knin – središte srpske pobune od kolovoza 1990. godine. Po završetku vojnih djelovanja započeo je ubrzani rad na ponovnom uspostavljanju željezničke veze između Zagreba i Splita. Tom je linijom 26. kolovoza svečano prošao “Vlak slobode”, zaustavljajući se na postajama Karlovac, Gospić i Knin te na kraju u Splitu. Tom je prilikom predsjednik Tuđman održao neke od najpoznatijih, ali i politički najspornijih govora u svojoj državničkoj karijeri. S obzirom na to da je dolazak “Vlaka slobode” u Knin bio vrhunac toga putovanja, ovdje će biti razmotren samo Tuđmanov kninski govor.

Hrvatice i Hrvati, draga **hrvatska mladeži**, hrvatski vojnici, dragi Kninjani onoliko koliko vas je ovdje ostalo i koliko vas se vratilo... Knin je bio, ne samo prijestolnica hrvatskog kralja Zvonimira, Knin je bio glavni grad Kraljevine Hrvatske i onda kada nismo imali više vladara iz svoje **narodne krvi**, sve do 1522. godine dok ga nisu osvojili osmanlijski osvajači i dok zajedno s njima nisu došli i oni koji su do jučer bili u tom našem hrvatskom Kninu. Ali danas, to je hrvatski Knin i nikada više nema povratka na ono što je bilo, da nam usred Hrvatske šire rak koji je razarao hrvatsko nacionalno biće, koji nije dopuštao da **hrvatski narod** bude zaista sam svoj na svome... Preostaje na hrvatskim povjesničarima da danas u slobodnoj i suverenoj Hrvatskoj objasne kako je to taj Knin postao jazbina četničkog antihrvatstva. Taj Knin koji je, kao što rekoh, bio glavni grad Hrvatske do 1522. godine, taj Knin u kome je sve do kraja Prvog svjetskog rata bila dvostruka većina hrvatskog pučanstva, usprkos

tome što su pravoslavnom pučanstvu davane kojekakve olakšice od turskih vremena, pa austrijskih, pa mađarskih, pa se množilo. Nešto prije ujedinjenja Hrvatske sa Srbijom u bivšu jugoslavensku zajednicu, u Kninu je prema popisu pučanstva iz 1910. godine bilo 68% hrvatskog pučanstva, a 32% srpskog, pravoslavnog. A sada, 1991. bilo je svega 9,5% hrvatskog pučanstva tu usred hrvatske zemlje, a 78,9% srpskog... Prema tome, što je to bilo povijesno da je Knin bio takav antihrvatski užas koji ih je doveo do toga da i 1990. započnu borbu protiv samostalne, demokratske Hrvatske, ali evo koji ih je doveo i do toga da neslavno nestanu iz Knina i iz ovih krajeva kao da ih nikada nije ni bilo... Ovdje u Kninu stvarali su svoju srpsku državu da je ujedine s onim bosanskim Srbima i sa Srbijom i njihovom Jugoslavijom. Ovdje u Kninu govorili su da imaju tri srpska mora, ovdje u Kninu spremali su se za dugotrajno ratovanje, izdavali su svoje novce, a onda pod snagom hrvatske vojske, pod mudrošću naših odluka i našeg vodstva nestalo ih je za dva, tri dana. Kao što rekoh, nisu imali vremena da pokupe ni svoje bezvrijedne novce, pare, niti devize niti prljave gaće.²⁵

Tuđmanov govor u Kninu 26. kolovoza 1995. vrhunac je etničkoga nacionalizma, ali i otvorenoga šovinizma u javnim nastupima prvoga hrvatskog predsjednika. U njemu Tuđman obećava da će Knin ostati hrvatski i da “više nema povratka na ono što je bilo, da nam usred Hrvatske šire rak koji je razario hrvatsko nacionalno biće, koji nije dopuštao da hrvatski narod bude zaista *sam* svoj na svome” (kurziv J. B.). Govoreći o olakšicama koje su lokalni Srbi kroz povijest dobivali od stranih vladara, Tuđman koristi frazu “pa se množilo”, čime s dozom gađenja aludira na kontinuirani rast srpskoga stanovništva u Kninu i okolici. Sve to, nastavlja Tuđman, dovelo je Srbe iz sjeverne Dalmacije do toga da 1990. započnu pobunu protiv Hrvatske, ali i do toga da u konačnici “neslavno nestanu iz Knina i iz ovih krajeva kao da ih nikada nije ni bilo”.

Tuđmanov kninski govor iz ljeta 1995. najviše otvara sumnju u iskrenost poruke Srbima pred početak “Oluje” da ostanu kod svojih kuća bez bojazni za vlastite živote i imovinu. Predsjednik Republike u gradu Kninu metaforički prepoznaje sijelo raka koji je metastazirao po čitavoj Hrvatskoj, pa je maligni tumor morao biti kirurški odstranjen iz nacionalnoga organizma. Tek je tada hrvatski narod zaista mogao biti, kako kaže, *sam* svoj na svome. Da takva retorika nije bila iznimka i rezultat trijumfalizma uslijed pobjede u “Oluji” nego nešto što se periodično pojavljivalo u Tuđmanovim javnim nastupima pokazat će njegov govor u prigodi prve obljetnice “Oluje”.

Govor Franje Tuđmana u prigodi prve obljetnice “Oluje” (5. kolovoza 1996.)

Nakon “Oluje” predsjednik Tuđman okreće se obračunima s političkom oporbom (zagrebačka kriza od prosinca 1995. do svibnja 1997.), neovisnim

²⁵ Tuđman, *Zna se*, knj. 3, 332-333.

medijima (prosvjed preko sto tisuća Zagrepčana na Trgu bana Jelačića nakon prijetnje oduzimanja dozvole “Radiju 101” u studenom 1996.), nogometnim navijačima (višegodišnji i prilično bizaran sukob s navijačkom skupinom Bad Blue Boys zbog promjene imena kluba NK Dinamo u NK Croatia) itd. No povremeno se u njegovim javnim nastupima još uvijek dao naslutiti animozitet prema srpskoj manjini, pa tako i u govoru na prvoj obljetnici “Oluje”:

Hrvatice i Hrvati, viteški pripadnici hrvatske oružane sile, Hrvatske vojske, Hrvatskog ratnog zrakoplovstva, Hrvatske ratne mornarice i Hrvatskih redarstvenih snaga, draga **hrvatska mladeži**, dragi građani hrvatskoga Knina, dame i gospodo!... Vratili smo Zvonimirov hrvatski grad u krilo majke domovine Hrvatske, i to onako čist kakav je bio u Zvonimirovo doba. Još i u Drugom svjetskom ratu poslije svih onih zala i žrtava koje je **hrvatski narod** proživio, svih žrtava koje smo podnijeli na jednoj i na drugoj strani, u Kninu je još uvijek bila hrvatska većina, ali se postupno smanjivala da bi Knin postao sjecište svega protuhrvatskog, da bi se iz Knina vladalo Hrvatskom, da bi se u Kninu stvorila nekakva srpska republika koja je trebala ili zavladatai čitavom Hrvatskom ili biti oslonac osvajanja Hrvatske od Virovitice preko Karlovca do Karlobaga, do stvaranja Srbije na tri mora. Ta i takva srpska republika, draga **hrvatska braćo i sestre**, imala je potporu Europe i svijeta. Prisjetite se, još pred godinu dana, koji mjesec prije mahali su nam i prisiljavali nas da pristanemo na Z-4, na srpsku republiku, od Zadra i Knina do 28 km od Zagreba, sa srpskom vojskom, srpskom valutom, srpskim predsjednikom, to su htjeli, da ne bi bilo samostalne Hrvatske ili da bi nas se prisililo da opet idemo u tu zlosretnu Jugoslaviju iz koje smo se jedva izbacili. To **hrvatski čovjek** nikada ne smije zaboraviti...

Nakon rezimiranja povijesti Knina i okolice i dubiozne konstatacije da je taj kraj danas “čist” kao u doba kralja Zvonimira, predsjednik se okreće opasnostima i obvezama današnjega doba:

Draga **hrvatska braćo i sestre**, sve to valja imati na umu da nas različiti mutikaše, različite prodane duše ili različiti politički diletanti ne bi opet odveli na putove koji bi vodili u bespuća, u Bleiburg, u Beograd ili ne znam kuda. Na osnovi svega što znamo, što smo postigli, na nama je da osiguramo hrvatsku slobodu, hrvatsku demokraciju u interesu **hrvatskog čovjeka, hrvatskog puka, hrvatske države, budućnosti hrvatskoga naroda**... Naša je zadaća da za **sve hrvatske ljude** u domovini i za sve one koji se žele vratiti stvorimo uvjete da zajedno s nama grade Hrvatsku u zemlju blagostanja, u zemlju svih sloboda, ali i sloboda u interesu **hrvatskog čovjeka**, u interesu **hrvatskog puka, hrvatske države**, a ne u interesu strane dominacije. Nikada više ne smijemo dopustiti sluganima i izrodima da zavade **hrvatski narod**.²⁶

Na prvoj obljetnici “Oluje” Tuđman za Knin tvrdi da je vraćen “u krilo majke domovine Hrvatske, i to onako čist kakav je bio u Zvonimirovo doba”

²⁶ Franjo Tuđman, *Zna se. HDZ u borbi za učvršćenje hrvatske državne suverenosti*, knj. 4 (Zagreb: Glavno tajništvo Središnjice HDZ, 1998), 192-198.

(kurziv J. B.). S obzirom na to da je teško povjerovati da predsjednik ovdje misli na čistoću ulica i parkova, zaključujem da se referira na etničku čistoću kao posljedicu masovnoga napuštanja Knina od strane srpskoga stanovništva tijekom “Oluje”. Za “srpsku republiku” koja je ovdje bila stvorena kaže da je imala potporu Europe i svijeta, podsjećajući na plan Z-4, te dodaje da bi pristanak Zagreba na takvo rješenje neminovno odveo Hrvatsku u neke nove balkanske asocijacije. Tuđman napominje da u Hrvatskoj još uvijek ima različitih “mutikaša, prodanih duša i političkih diletanata” koji se zanose takvim idejama. Na kraju naglašava potrebu osiguranja “hrvatske demokracije u interesu hrvatskog čovjeka, hrvatskog puka, hrvatske države”, što je istovjetno definiciji etničke demokracije izraelskoga sociologa Sammyja Smoohe.²⁷ Također poziva na budnost da “slugani i izrodi”, odnosno izdajice vlastitoga etnosa, više nikada ne bi zavadili hrvatski narod.

Govor Franje Tuđmana u Vukovaru – “Vlak mira” (8. lipnja 1997.)

Nakon potpisivanja Erdutskoga sporazuma 12. studenoga 1995. uslijedio je dugotrajni proces mirne reintegracije hrvatskoga Podunavlja u ustavno-pravni poredak RH. U lipnju 1996. dolazi do razvojačenja područja pod upravom UNTAES-a, a u srpnju počinje djelovati prijelazna policija. U travnju 1997. održani su prvi lokalni izbori prema hrvatskim zakonima, na kojima zapažene uspjehe ostvaruju stranke nacionalnoga predznaka – HDZ i Samostalna demokratska srpska stranka. Mjesec dana poslije, kao jedino platežno sredstvo u Podunavlju uvodi se hrvatska kuna. Predsjednik Tuđman “Vlakom mira” drugi put posjećuje Podunavlje 8. lipnja 1997. i tom će prilikom održati jedan od svojih značajnijih govora.

Dame i gospodo, **Hrvatice i Hrvati i svi građani** Vukovarsko-srijemske županije, pripadnici srpske, mađarske, rusinske, slovačke etničke zajednice, dragi gospodine Klein i svi Vaši suradnici iz Privremene uprave UNTAES-a, ekscelencije, predstavnici stranih država!... Za lokalno srpsko pučanstvo ovaj vlak znači uspostavu povjerenja, garanciju svih njihovih **građanskih i etničkih prava**. Jasno, pod uvjetom da zaista prihvate državu Hrvatsku kao svoju domovinu i da onemoguće one ekstremiste koji to remete. Hrvatsko vrhovništvo, ja kao predsjednik i hrvatska vlada, dali smo opći oprost, amnestiju i pomilovanje za sve one koji nisu počinili ratne zločine i okrvavili svoje ruke. I budite uvjereni, nikakvih daljnjih popisa za sudske progone neće biti. Ali, razumije se, očekujemo puno povjerenje i punu vašu suradnju na tim našim nastojanjima. Hrvatska država, znači, stvara sve gospodarske i sve druge pretpostavke da

²⁷ “Etnička demokracija je demokratski politički sustav koji pružanje građanskih i političkih prava svim stalnim prebivaocima kombinira s dodjeljivanjem favoriziranog statusa većinskoj skupini. To je demokracija koja sadržava nedemokratsku institucionalizaciju dominacije jedne etničke skupine... Država ne pripada svim građanima nego većini, a ona državu koristi kao sredstvo ostvarivanja vlastitih nacionalnih interesa i ciljeva” (Sammy Smoohe, Priit Järve, *The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europe* /Budapest: Open Society Institute, 2005/, 21-22).

svi **hrvatski državljani** ovdje u Podunavlju, bili oni Hrvati, Srbi, Mađari, Rusini, žive pod jednakim uvjetima... I to što činimo ne činimo pod pritiskom ni Europe, ni Amerike, nego činimo zato što želimo dati sva **građanska i etnička prava** svim Srbima koji žele ostati, koji priznaju Hrvatsku, zato što smo mi kao Hrvati preživjeli u povijesti dovoljno zla od drugih, i od Mađara, i od Nijemaca, i od Talijana, i od velikosrpske hegemonije, i ne želimo stvarati nepravdu vama, želimo dati punu ravnopravnost, ali očekujemo i punu lojalnost prema hrvatskoj državi...

Na početku govora Tuđman uvjerava auditorij u dobre namjere hrvatskoga političkog vodstva i njega osobno. U nastavku se dotiče pitanja položaja manjina u Hrvatskoj i pitanja povratka:

Želimo da **hrvatski narod** bude **suveren** u svojoj hrvatskoj državi, a vi Srbi i Mađari i svi drugi da uživate sva **građanska i etnička prava**. Mi vam to jamčimo, ja vam jamčim kao državni poglavar s čitavim Saborom, sa svom Vladom, sa svim županima koji su ovdje i koje, kao što rekoh, obvezujem da provode takvu politiku. Prihvatite i evo vam budućnosti, evo vam blagostanja... Svim onim Srbima, **hrvatskim građanima**, koji su preuzeli dokumente za hrvatsko građanstvo, koji se nalaze ovdje, u ovoj županiji, i u susjednoj županiji osječko-baranjskoj i čitavom hrvatskom Podunavlju, ako se žele vratiti u svoja obitavališta u zapadne dijelove Hrvatske od Pakraca do Knina, vratiti ćemo ih. Već se četrnaest i pol tisuća vratilo. Ili pak ako se ne žele vratiti, dat ćemo im novčanu naknadu pa neka idu gdje žele. Hrvatska će iz humanitarnih razloga rješavati pojedinačno primjere i onih Srba koji su izbjegli iz Hrvatske, usprkos tome što sam ih ja osobno, kao predsjednik države, pozivao da ostanu, pa su otišli. Mi ćemo pojedinačno rješavati, da se mogu pojedinačno, iz humanitarnih razloga, sjedinjavanja obitelji, itd., vratiti u Hrvatsku. Ali, razumije se, ne može biti govora da se svih 150 ili 200 tisuća vrata, pa da ponovno imamo unutrašnji razdor i rat. I na to nas ne može prisiliti nitko na svijetu. Uostalom, više od devedeset posto iseljenih Srba ne želi se vratiti u Hrvatsku...

U ovom segmentu predsjednik države progovara kao etnički demokrat izražavajući želju da hrvatski narod bude suveren u *svojoj* hrvatskoj državi. I u pitanju povratka srpskih izbjeglica zauzima etnonacionalistički stav, jasno dajući na znanje da o povratku svih 150 ili 200 tisuća izbjeglih Srba ne može biti govora jer bi to dovelo do novoga razdora i rata. Ipak, Tuđman u nastavku progovara o važnosti suživota i suradnje različitih etničkih zajednica u Podunavlju:

Prema tome, stvorimo uvjete za miran život **hrvatskog naroda**, srpske i drugih **etničkih zajednica** u Hrvatskoj, stvorimo uvjete za normalizaciju i dobrosusjedске odnose između Hrvatske, Srbije i Jugoslavije. Kao što sam prije dvadeset godina pisao o skandinavizaciji ovoga prostora na osnovama međusobnog priznanja subjekata, međusobnog uvažavanja, pa će onda i **nacionalne manjine** svugdje živjeti u punoj slobodi i u punoj ravnopravnosti. I da još jednom ponovim, dolazak hrvatskog državnog vodstva, i to u najširem obliku, od predsjednika države, Sabora, Vlade, do župana, dokaz je spremnosti i opre-

dijeljenosti cijele Hrvatske da tu tešku zadaću provede u život. Ali da bi je ona mogla provesti, potrebna je suradnja sviju vas, srpskog pučanstva, mađarske etničke zajednice, Rusina i drugih s kojima uostalom nismo imali problema, koji su također bili žrtve jugokomunističke agresije i **velikosrpskog imperijalizma**... Sve ovo što činimo nije samo u uskom lokalnom interesu, nego i u općehrvatskom, općeeuropskom, u interesu mira i budućnosti ovog kraja i Europe. Neka nam živi suživot hrvatskog naroda sa srpskim i drugim etničkim zajednicama na ovim područjima, neka nam živi jedina i vječna Hrvatska!²⁸

Već je na samom početku vidljiva razlika između Tuđmanova govora u Vukovaru i njegovih ranijih nastupa u Kninu, što je i razumljivo s obzirom na to da je vukovarski govor služio drugoj svrsi, a pored toga se među uzvanicima nalazio i UN-ov prijelazni upravitelj Jacques Klein. Predsjednik osim “Hrvatica i Hrvata” pozdravlja i “sve građane Vukovarsko-srijemske županije, pripadnike srpske, mađarske, rusinske, slovačke etničke zajednice”. Ubrzo nakon otvaranja govora Tuđman naglašava da će RH osigurati Srbima i drugim manjinama u Podunavlju građanska i etnička prava zato što to smatra ispravnim, a ne zato što bi je netko na to prisilio. Zauzvrat se od njih očekuje “puna lojalnost prema hrvatskoj državi”. Trenutak u kojem Tuđman ponovo ostavlja dojam etničkoga demokrata, prema definiciji Sammyja Smoohe, onaj je u kojem izjavljuje: “Želimo da hrvatski narod bude suveren u svojoj hrvatskoj državi, a vi Srbi i Mađari i svi drugi da uživete svoja građanska i etnička prava” (kurziv J. B.). Dakle, etnički Hrvati jedini su vlasnici države, a ostali se trebaju zadovoljiti građanskim i manjinskim pravima. Takvo je shvaćanje u oštroj suprotnosti sa Smoohinom definicijom liberalne demokracije, u kojoj su svi lojalni i politički integrirani građani podjednako suvereni čimbenici, bez obzira na etničku pripadnost.²⁹

U nastavku Tuđman obećava da će Hrvatska omogućiti pojedinačne povratke Srba u njihove domove, ali da “ne može biti govora da se svih 150 ili 200 tisuća vrte, pa da ponovno imamo razdor i rat”. Prema tome, hrvatski je predsjednik masovni odlazak Srba s područja oslobođenih u “Oluji” prihvatio kao *fait accompli* koji osigurava veću etničku homogenost, a samim time i stabilnost hrvatske države. Govoreći o potrebi suradnje svih etničkih zajednica u Podunavlju, Tuđman izjavljuje da ne očekuje probleme s Mađarima, Rusinima i drugima, s obzirom na to da su i oni bili “žrtve jugokomunističke agresije i velikosrpskog imperijalizma”. Tom rečenicom Tuđman ponovo ulazi u domenu građanskoga nacionalizma time što na jednu stranu – kao žrtve – stavlja sve lojalne građane Hrvatske, neovisno o njihovoj etničkoj pripadnosti, a na drugu stranu – u ulogu agresora – smješta one koji su se pobunili protiv hrvatske države. Cijeli se govor kreće na relaciji etničkoga i građanskoga nacionalizma, a jedini indikator plurinacionalizma sadržan je u korištenju izraza “nacionalna manjina”.

²⁸ Tuđman, *Zna se*, knj. 4, 292-298.

²⁹ Smooha, Järve, *The Fate of Ethnic Democracy*, 10-12.

Poslanica Franje Tuđmana Hrvatskom saboru (18. prosinca 1997.)

U prosincu 1997. Sabor je izglasao prve izmjene i dopune Ustava RH. Tom se prilikom predsjednik Tuđman saborskim zastupnicima obratio poslanicom u kojoj je naglasio potrebu osnaživanja demokracije u Hrvatskoj:

Nama kojima je povijest dodijelila zadaću uspostave i obrane samostalne i nezavisne, suverene i demokratske hrvatske države preostaje neizbježno i obveza da u potpunosti oživotvorimo ideale što smo ih upisali u Ustav, kojima teži svaki **hrvatski građanin**, svi slojevi i stališi, čitav **hrvatski narod**. Ti ideali, koji obvezuju sve nas utemeljitelje današnje Hrvatske, jesu: osiguranje hrvatske slobode i državne suverenosti, te svih preduvjeta za jednakost **svih građana** i poštivanje prava čovjeka, za demokratski višestranački sustav i socijalnu pravdu, za gospodarski razvitak i blagostanje, za pravičnost i odgovornost za svoja djela i riječi, pred svojim narodom i svojom državom... Potrebno je mnogo sustavnije, cjelovitije i potpunije nego do sada, ostvariti Ustavom i zakonima pravno oblikovan poredak hrvatske demokracije. A to znači: vladavinu prava sa svim pravnim jamstvima o zaštiti **ljudskih, građanskih** i socijalnih **prava**...

Zalažući se za osnaživanje demokratskih institucija i procedura, Tuđman želi postići višu razinu zaštite ljudskih, građanskih i socijalnih prava svih građana Republike. Osim tih općenitih poruka, predsjednik se u nastavku svojega obraćanja dotiče i nekih sasvim konkretnih problema poslijeratne i tranzicijske Hrvatske:

Nedovoljna odlučnost u sprečavanju gospodarskog kriminala i korupcije, spornost i neučinkovitost u radu mnogih tijela državne uprave, i navlastito sudbene vlasti, imaju, jamačno, mnoge uzroke, o kojima sam također već govorio. One su uvjetovane, ne samo posljedicama prethodne jugokomunističke vladavine i **velikosrpske agresije**, već i gospodarskim i društvenim promjenama u prijelazu iz socijalističkog sustava u sustav slobodnoga tržišnog i privatnog poduzetništva. Ove pojavnosti opasne su same po sebi, jer narušavaju pravnu sigurnost i jednakost građana, odnosno sustav vladavine prava, a posebno i stoga što koče i razvitak hrvatske demokracije u cjelini. No, one su osobito opasne za buduću svekoliku razvitak i napredak hrvatskoga **građanskog društva** i hrvatske države... Zbog toga je, doista nužno, da svi obnašatelji državnih poslova i dužnosti, u svim dijelovima državne vlasti, zakonodavne, izvršne i sudbene, te svi službenici u državnoj upravi, shvate da obavljaju odgovornu službu, da služe **hrvatskom narodu**. Jer ovu demokratsku, nezavisnu, suverenu hrvatsku državu stvorio je, i obranio, **hrvatski narod** za sebe, i za sve **hrvatske građane**. Hrvatska stoga mora, doista, biti u pravnom smislu **narodna država**, koja postoji radi svoga naroda, i koja ostvaruje svoju vlast na dobrobit cjeline naroda, i **svih građana**, a ne pojedinih skupina ili pojedinaca.³⁰

³⁰ Tuđman, *Zna se*, knj. 4, 346-347.

U tom generalno građanski intoniranom govoru predsjednik Tuđman jednakost svih građana i poštivanje prava čovjeka ističe kao “ideale koji obvezuju sve nas utemeljitelje današnje Hrvatske”. Naglašava potrebu za ostvarenjem vladavine prava koja uključuje i jamstvo o “zaštiti ljudskih, građanskih i socijalnih prava”. Negativne pojavnosti poput gospodarskoga kriminala i korupcije te spore i neučinkovite državne uprave ocjenjuje opasnima za “budući svekoliki razvitak i napredak hrvatskoga građanskog društva i hrvatske države”. Pretkraj govora, u više etničkom nego građanskom stilu, Tuđman podsjeća obnašatelje državnih poslova “da služe hrvatskom narodu”. Jer, naglašava, hrvatski je narod stvorio i obranio hrvatsku državu “za sebe, i za sve hrvatske građane”, iz čega bi se dalo (pogrešno) zaključiti da su u obrani Hrvatske sudjelovali samo etnički Hrvati, da su etnički Srbi uglavnom bili agresori, a pripadnici ostalih manjina nijemi i nezainteresirani promatrači hrvatsko-srpskoga sukoba. Zbog svega navedenog Tuđman naglašava da Hrvatska mora biti “narodna država” koja “postoji radi svoga naroda, i koja ostvaruje svoju vlast na dobrobit cjeline naroda, i svih građana, a ne pojedinih skupina ili pojedinaca”. Kao što je uočljivo, i u tom pretežno građanskom nastupu isprepleću se formulacije prikladne etničkom i građanskom nacionalizmu te etničkom i liberalnom poimanju demokracije.

Zaključak

Koncept nacije prvoga hrvatskog predsjednika, tumačen na osnovi njegovih javnih političkih nastupa, kompleksan je poput ukupnoga lika i djela Franje Tuđmana. Bilo bi sasvim pogrešno jednoznačno ga profilirati kao etnonacionalista ili ustavnoga patriota³¹, a takav bi pojednostavljeni povjesničarski ili politološki sud autora razotkrio kao ideološki ostrašćenoga “tuđmanofoba” odnosno “tuđmanofila”. Na osnovi analize Tuđmanovih govora od 1990. do 1997. može se zaključiti da je predsjednik Tuđman uslijed vojne agresije na Hrvatsku doživio postupnu transformaciju iz građanskoga u etničkoga nacionalista, s tim da građanski elementi njegove nacionalne ideologije nikada nisu potpuno iščeznuli, pojavljujući se – u većem ili manjem razmjeru – i u kasnijim govorima.

Nastupni govori predsjednika Tuđmana, a takvima se mogu smatrati obraćanja povodom konstituiranja Hrvatskoga sabora i u prigodi proglašenja Ustava RH, po svojem su sadržaju i stilu srodni poznatim govorima čehoslovačkoga predsjednika Vaclava Havela 1. siječnja 1990. i južnoafričkoga borca protiv aparthejda Nelsona Mandele u veljači iste godine.³² Tuđmanov govor od 30. svibnja 1990. u jednom dijelu snažno podsjeća na povijesni govor Martina Luthera Kinga iz 1963. godine: “Težimo stvaranju društva u kojem će ljudske i radne sposobnosti, te građanske i moralne vrline, a ne podrijetlo

³¹ Vidi bilj. 13.

³² Vidi: Ivan Zadro, ur., *Glasoviti govori* (Zagreb: Naklada Zadro, 2001), 360-365.

i svjetonazorsko opredjeljenje, određivati položaj i vrijednosne sudove o pojedincu u društvu.” Tri dana prije Božića iste godine Tuđman ovim riječima opisuje važnost tek donesenoga ustava: “... nalazimo (se) pred velikim povijesnim ispitom – ispitom pretvaranja široj javnosti tek načelno poznatog Ustava u opće dobro, ili, kako bih htio vjerovati, u ‘svjetovnu Bibliju’ svakoga i svih državljana Hrvatske.” Navedeni citati nedvosmisleno upućuju na državnika koji hrvatsku naciju zamišlja kao progresivnu zajednicu građana, a ne kao puki nastavak ili produžetak predmodernoga hrvatskog etnosa.

No od jeseni 1991. Tuđmanova se retorika počinje mijenjati i poprima sve više obilježja etnonacionalizma. Hrvatskom se puku Tuđman počinje obraćati arhaičnim izrazom “hrvatska braćo i sestre” (čime je implicirana krvna, to jest rodbinska veza među sunarodnjacima), a za agresora sve češće koristi epitepe poput horde, jazbine, raka i slično. Cilj je takve retorike potencirati prisnost među pripadnicima vlastite etničke skupine te dehumanizirati neprijatelja i mobilizirati na djelovanje protiv njega. Vrhunac etnonacionalističkih nastupa Tuđman ostvaruje u trijumfalističkom govoru 26. kolovoza 1995. u Kninu, nalađujući se naglim nestankom tamošnjih Srba.³³

U drugoj polovini 1990-ih predsjednik Tuđman sve se više okreće stvarnim ili imaginarnim neprijateljima hrvatske samostalnosti i državnosti unutar vlastitoga etnosa. Ipak, i u tom kontekstu često koristi biologištike izraze poput “izroda” ili “genetskog programiranja” – ako postoji sumnja o miješanom podrijetlu ciljanih osoba. No, kao što je rečeno, i nastupi iz toga razdoblja često su prošarani građanskim elementima. Dapače, Tuđmanov govor povodom dolaska “Vlaka mira” u Vukovar 8. lipnja 1997. dominantno je građanski intoniran naglašavanjem multietničnosti hrvatskoga Podunavlja i isticanjem potrebe za suradnjom svih etničkih zajednica na tom prostoru. Ipak, pobliža analiza toga poznatog govora razotkriva ključnu etničku komponentu u rečenici “želimo da hrvatski narod bude suveren u svojoj hrvatskoj državi” (kurziv J. B.).

Kako objasniti Tuđmanovu transformaciju iz građanskoga nacionalista s početka 1990-ih u etnonacionalista u kakvog se pretvorio uslijed vojne agresije-

³³ Tuđman se u svojoj knjizi *Bespuća povijesne zbiljnosti* bavio i povijesnim primjerima protjerivanja određenih etničkih skupina: “Uzrokovane poviješću nataloženim međunacionalnim teško pomirljivim protimbama, koje su obrtima ratnih zbivanja usijavane do nesnošljivosti, sva ta izmjenična pogromaška nasilja nad velikim pa i višemilijunskim mnoštvom ino-etničkog pučanstva imala su uvijek za neki cilj neko ‘konačno’ rješenje: uklanjanje stranog – ako ne neprijateljski petokolonaškog, a ono zbog nečeg povijesno odvojenog i nesukladnog elementa iz etničko-teritorijalnog korpusa vlastitog nacionalnog bića. Promatrane s tog zreništa – a jedino se u njemu može naći objašnjenje neprestana opetovanja te povijesne pojave – ovakve nasilne pa i genocidne promjene, kakve su izvršene i po okončanju Drugog svjetskog rata, donose uvijek dvostrane posljedice. S jedne strane, neizbježno produbljuju povijesne razdore, razjaruju međunacionalnu mržnju i potiču osvetničke porive, pa sa svime time pridonose održavanju međunarodne zategnutosti i izbijanju sve novih i novih sukoba. S druge strane, dovode do etničke homogenizacije pojedinih naroda, do većeg sklada nacionalnog sastava pučanstva i državnih granica pojedinih zemalja, pa to može imati pozitivne učinke na kretanja u budućnosti u smislu smanjivanja razloga za nova nasilja i povoda za nove sukobe i međunarodne potrebe” (Franjo Tuđman, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja* /Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989/, 163-164).

je na Hrvatsku i kakvim je većim dijelom ostao do kraja svojega života? Jedno je od mogućih objašnjenja da je Tuđman naprosto prilagodio svoju retoriku okolnostima, pa je tako do eskalacije sukoba njegovao pomirljivi građanski ton, a nakon nje svoj nastup prilagodio ratnom stanju i istupao u maniri bojovnoga nacionalista zabrinutog prije svega za sudbinu vlastitoga naroda. No takva čisto pragmatična eksplanacija nije u stanju objasniti zašto Tuđman nakon pobjede u “Oluji” nije ponovo prilagodio svoju retoriku mirnodopskom stanju.

Drugo moguće objašnjenje uzima u obzir i disciplinu političke psihologije, vodeći računa o koleričnom temperamentu prvoga hrvatskog predsjednika države. Prema tom objašnjenju, Tuđmanova preobrazba iz građanskoga u etnonacionalista posljedica je osobno shvaćene izdaje srpskoga stanovništva i njegova svrstavanja – u ulozi “pete kolone” – na stranu agresora. Odbijanje pobunjenih Srba da prihvate ulogu u društvu kakvu im je namijenio Tuđman, dakle ulogu manjine i ravnopravnih građana, ponukalo je predsjednika države da odustane od građanske koncepcije nacije i društva, u kojoj su nositelji suvereniteta svi lojalni i politički integrirani građani (bez obzira na narodnost), i prigrli etnički model, u kojem je Hrvatska koncipirana kao nacionalna država hrvatskoga naroda, a drugi se moraju zadovoljiti građanskim i etničkim pravima ili je napustiti.

Ukupno gledano, Tuđmanov hibridni etničko-građanski diskurs posvećen hrvatskom nacionalnom pitanju u skladu je s povijesnim procesom izgradnje hrvatske nacije u drugoj polovini XIX. i prvoj polovini XX. stoljeća, koji je, prema analizi povjesničara Nikše Stančića, tekao “u kombiniranom procesu od ‘države prema naciji’ i ‘od nacije prema državi’”.³⁴ Plurinacionalistički elementi u Tuđmanovim političkim govorima pojavljuju se tek sporadično te ih se može objasniti kao terminološke nekonzistentnosti ili pak kao svjesne ustupke manjinskom srpskom i međunarodnom slušateljstvu. S obzirom na autoritet koji je prvi hrvatski predsjednik uživao tijekom 1990-ih, možemo zaključiti da je njegova dualistička paradigma presudno djelovala na formiranje (službenoga i neslužbenoga) koncepta hrvatske nacije u prvom desetljeću državne samostalnosti te da do danas utječe na rasprave o karakteristikama i dometima hrvatskoga nacionalnog identiteta.

Izvori i literatura

Primarni izvori (govori)

Govor Franje Tuđmana prilikom konstituirajuće sjednice Sabora (30. 5. 1990.). Hrvatski sabor. Pristup ostvaren 6.1.2014., <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=1765&sec=444&dm=2>.

³⁴ Nikša Stančić, “Između političkog nacionalizma i etnonacionalizma: od hrvatske staleške ‘nacije’ (*natio croatica*) do hrvatskog ‘političkog naroda’”, u: *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, ur. Tihomir Cipek i Josip Vrandečić (Zagreb: Alinea, 2007), 50.

Govor Franje Tuđmana prigodom proglašenja Ustava RH (22. 12. 1990.). Dr. Franjo Tuđman. Pristup ostvaren 8.1.2014., <http://www.tudjman.hr/govori/proglasenje-ustava-republike-hrvatske>.

Obraćanje Franje Tuđmana u trenutku otvorene velikosrpske agresije (5. 10. 1991.). Pristup ostvaren 9.1.2014., <http://free-zg.t-com.hr/zdeslav-milas/FT/ft-08.htm>.

Govor Franje Tuđmana u prigodi primanja Hrvatske u članstvo UN-a (22. 5. 1992.). Preuzeto iz: Tuđman, Franjo. *Zna se. HDZ u borbi za samostalnost Hrvatske*, knjiga 2. Zagreb: Izvršni odbor Središnjice HDZ, 1993.

Poslanica Franje Tuđmana na zajedničkoj sjednici obaju domova Sabora (23. 3. 1993.). Preuzeto iz: Tuđman, Franjo. *Zna se. HDZ u borbi za samostalnost Hrvatske*, knjiga 2. Zagreb: Izvršni odbor Središnjice HDZ, 1993.

Poruka Franje Tuđmana hrvatskim građanima srpske nacionalnosti (4. 8. 1995.). Preuzeto iz: Tuđman, Franjo. *Zna se. HDZ u borbi za učvršćenje hrvatske državne suverenosti*, knjiga 3. Zagreb: Glavno tajništvo Središnjice HDZ, 1995.

Govor Franje Tuđmana na proputovanju “Vlaka slobode” – Knin (26. 8. 1995.). Preuzeto iz: Tuđman, Franjo. *Zna se. HDZ u borbi za učvršćenje hrvatske državne suverenosti*, knjiga 3. Zagreb: Glavno tajništvo Središnjice HDZ, 1995.

Govor Franje Tuđmana u prigodi prve obljetnice “Oluje” (5. 8. 1996.). Preuzeto iz: Tuđman, Franjo. *Zna se. HDZ u borbi za učvršćenje hrvatske državne suverenosti*, knjiga 4. Zagreb: Glavno tajništvo Središnjice HDZ, 1998.

Govor Franje Tuđmana u Vukovaru – “Vlak mira” (8. 6. 1997.). Preuzeto iz: Tuđman, Franjo. *Zna se. HDZ u borbi za učvršćenje hrvatske državne suverenosti*, knjiga 4. Zagreb: Glavno tajništvo Središnjice HDZ, 1998.

Poslanica Franje Tuđmana Hrvatskom saboru (18. 12. 1997.). Preuzeto iz: Tuđman, Franjo. *Zna se. HDZ u borbi za učvršćenje hrvatske državne suverenosti*, knjiga 4. Zagreb: Glavno tajništvo Središnjice HDZ, 1998.

Ostali izvori i literatura

Habermas, Jürgen. *Die Einbeziehung des Anderen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996.

Jahn, Egbert, ur. *Nationalismus im spät- und postkommunistischen Europa*, Band 1. Baden-Baden: Nomos, 2008.

Jutarnji list (Zagreb), on-line izdanje, 24. 4. 2007. Pristup ostvaren 23.1.2014., <http://www.jutarnji.hr/htv-objavio-tonske-snimke-transkripta-brijunskog-sastanka/171726/>.

Meinecke, Friedrich. *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*. München: Oldenbourg, 1922.

Predavanje Samuela P. Huntingtona u American Enterprise Instituteu (19. 10. 1992.). C-SPAN. Pristup ostvaren 16.2.2014., <http://www.c-span.org/video/?33350-1/clash-civilizations>.

Renan, Ernest. *Qu'est-ce qu'une nation?*. Pariz: Pierre Bordas et fils, 1991.

Smith, Anthony D. *Nationalism and Modernism. A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London; New York: Routledge, 1998.

Smooha, Sammy; **Järve, Priit**. *The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europe*. Budapest: Open Society Institute, 2005.

Stančić, Nikša. "Između političkog nacionalizma i etnonacionalizma: od hrvatske staleške 'nacije' (*natio croatica*) do hrvatskoga 'političkog naroda'". U: *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, uredili Tihomir Cipek i Josip Vrandečić, str. 33-56. Zagreb: Alinea, 2007.

Tønnesson, Stein; Antlöv, Hans, ur. *Asian Forms of the Nation*. London; New York: Routledge, 1998.

Tuđman, Franjo. *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989.

Tuđman, Franjo. *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi / Državnost nacija – ključ mira Europe*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.

Tuđman, Franjo. *Velike ideje i mali narodi. Rasprave i ogledi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.

Zadro, Ivan, ur. *Glasoviti govori*. Zagreb: Naklada Zadro, 2001.

SUMMARY

BETWEEN DEMOS AND ETHNOS – THE CONCEPT OF THE
CROATIAN NATION IN THE SPEECHES OF PRESIDENT
FRANJO TUDJMAN

The purpose of this paper is to analyze the political speeches of the Croatia's first President Franjo Tuđman in the light of Anthony D. Smith's tripartite typology of ethnic, civic and plural concepts of nationhood. Its goal is to determine which one of these models President Tuđman had been advocating and whether his views on this matter had been stable or if they had varied through time. The underlying premise is that Tuđman - as the leader of the Croatia's (armed) struggle for independence and as an authoritative figure in the Croatia's semi-presidential system of the 1990's - played a pivotal role in modelling the Croatian national self-concept in the first decade of its statehood. The qualitative content analysis showed that Tuđman's first speeches in the year 1990 had had an almost ideal-typical civic structure with their emphasis on civil rights and duties of all citizens of the Republic, regardless of their ethnic background. However, already in 1991 his rhetoric changed drastically due to the outbreak of the Serb rebellion in Croatia and the following Serbian military aggression. Henceforth, Tuđman's discourse had been laden by often vitriolic remarks against the Serb minority, culminating in the hate-speech in Knin after the Croatia's decisive military victory against the rebels in the summer military operation "the Storm" of 1995. Nonetheless, even in the belligerent period between 1991 and 1995, the rhetoric of the first President of Croatia always included a civic component, as well as hints to a possible pluri-national solution of the conflict epitomized in his repeated references to the Serb "national rights" within Croatia. Tuđman's post-war speeches continued to move to and fro between ethnic and civic ideal types, revealing the President's deep-rooted internal conflict amid the two paradigms. It can be concluded that Tuđman's hybrid concept of the Croatian nation corresponds to the dualistic process of Croatian nation-building from the second half of the 19th and the first half of the 20th century, which, due to specific circumstances, followed parallel routes termed by Smith as "nation-to-state" and "state-to-nation". It is, therefore, reasonable to believe that it will continue to influence debates on the Croatian national self-understanding in the future.

Key words: nation; ethnicity; Homeland War; minority rights; Croatian-Serbian conflict